

Л.Я. Глазман (Віцебск)

“МАЛАЯ” ПРОЗА ЯК ФОРМА АДЛЮСТРАВАННЯ САМАІДЭНТЫФІКАЦЫІ АСОБЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ Л. АНДРЭЕВА І М. ГАРЭЦКАГА)

У творчай спадчыне і Леаніда Андрэева, і Максіма Гарэцкага – сучаснікаў, прадстаўнікоў дзвюх блізкіх культурна-літаратурных традыцый – даволі востра стаіць праблема асобаснай ідэнтыфікацыі. Пры гэтым яна знаходзіць найбольш шырокую рэалізацыю ў тэкстах “малой” апавядальнай формы. Гэта даволі заканамерна па некалькіх прычынах. Абодва аўтары пакінулі значную колькасць твораў “малой” прозы, што дазваляе ахапіць больш самаідэнтыфікацыйных тыпаў і зрабіць найбольш цэласны аналіз персанажаў мастацкага свету абодвух пісьменнікаў. Да таго ж, у “малой” прозе дзейне звычайна ў большай ступені напружанае і сканцэнтраванае на мастацкай ідэі, чым у раманах ці апавесцях, а тэкст характарызуецца “*центростремительностью системы персонажей и композиционного строя*” [6, с. 73–74]. Адпаведна, самаідэнтыфікацыя героя ў аналізуемай катэгорыі твораў лягчэй паддаецца фіксацыі і аналізу. Нарэшце, дадзеная апавядальная форма ў пазначаных аўтараў мае шырокі жанравы дыяпазон.

У творчасці Максіма Гарэцкага праблемы светаўспрымання, самавызначэння і самаідэнтыфікацыі асобы актуалізуюцца ў наватарстве жанраў і разнастайных “жанравых мадыфікацыях” [4, с. 140]. Пісьменнік не проста эксперыментавалі з формай традыцыйных жанраў апавядання і навелы, ствараючы каляднае апавяданне (“У лазні” (1912)), псіхалагічнае апавяданне (“Маці” (1916), “Амерыканец” (1916)), апавяданне ў лістах, эпістальнае (“У чым яго крыўда” (1914)), “*навэлу-памфлет*” [4, с. 138–140] (“Ашуканы палітрэдактар” (1929), “Прастуда містэра Рамзая” (1930)), “*сатырычны сказ*” [4, с. 139] (“Дурная галава” (1922)) і г.д., але ўзбагаціў айчынную літаратуру лірычнай і філасофскай прозай (замалёўкі “Цёмны лес” (1913), “Буйніцы і драбніцы” (1913), “Вясна” (1914), “[Кіславодскія замалёўкі]” (1917), інш.), стаў пачынальнікам шматлікіх жанраў такой папулярнай сёння мастацка-дакументальнай літаратуры.

У жанравай сістэме твораў “малых” формаў Леаніда Андрэева, акрамя традыцыйных апавядання і навелы з іх разнавіднасцямі, даследчыкі [3] адзначаюць прыпавесць (“Сцяна” (1901)), лірычную мініяцюру (“У цягніку” (1900), “З апавядання, якое ніколі не будзе скончана” (1907)), легенду (“Так было” (1905)), а таксама творы мастацка-публіцыстычнага характару (фельетоны, “Мае анекдоты” (1907), “Казачкі не зусім для дзяцей” (1907)), інш.

Самаідэнтыфікацыя асобы герояў і спосабы яе раскрыцця ў прозе пазначаных пісьменнікаў знаходзяць розныя ідэйна-мастацкія рашэнні, звязаныя з жанравай прыналежнасцю твора. Агульнажанравыя асаблівасці ад-

люстравання асобы можна дастаткова выразна ўбачыць у апавяданнях Андрэева і Гарэцкага, нягледзячы на максімальную абагульненасць жанравых характарыстык і разнастайнасць мадыфікацый дадзенага жанру. У адрозненне ад навелы, у апавяданні сюжэтастваральным элементам становіцца засяроджанасць на ўнутраным свеце персанажа, яго псіхалагічным партрэце (важным элементам якога з'яўляецца асобасная самаідэнтыфікацыя), унутраным канфлікце; падзеі адбываюцца па аб'ектыўнай неабходнасці, носяць матываваны характар (у навеле сюжэт кумулятыўны); фінал апавядання адкрыты [6, с. 83]. У такім кантэксце, нягледзячы на сацыяльна-псіхалагічную завостранасць апавяданняў Гарэцкага і філасофска-сімвалічную накіраванасць андрэеўскіх твораў, вылучаюцца жанравыя дамінанты, якія дазваляюць разглядаць тэксты пісьменнікаў у “адной плоскасці”. Усе пералічаныя рысы, напрыклад, прысутнічаюць у апавяданнях “Іншаземец” (1902) Л. Андрэева і “Амерыканец” (1916) М. Гарэцкага. У цэнтры ўвагі аўтараў унутраны канфлікт героя, сутыкненне яго нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, псіхалагічнага стану з рацыянальнымі перакананнямі. Па сутнасці, вырашальным этапам для герояў абодвух апавяданняў становіцца неабходнасць пазбаўлення ад маскі, ілжывай ідэнтычнасці, якія штурхаюць іх на памылковы шлях: разам з адмовай ад радзімы адмовіцца ад часткі сябе. Ледзь улоўны намёк Гарэцкага на вырашэнне героя вярнуцца ў Беларусь і крок прымірэння з жыццём іншаземца ў апавяданні Андрэева не пазбаўляюць фіналы ўласцівай жанру неадназначнасці, якая ставіць чытача перад ідэйным пытаннем твора.

У навеле, дзе над “унутраным” дзеяннем дамінуе знешняя падзейнасць, сутнасць персанажа становіцца відавочнай у выніку выпадковага збегу абставін – у адрозненне ад апавядання, дзе самаідэнтычнасць асобы часцей падаецца з пачатку і мае патэнцыял для свайго станаўлення і развіцця. Так, да вельмі нечаканых наступстваў прыводзіць жаданне паказацца арыгіналам дробнага чыноўніка з навелы “Арыгінальны чалавек” (1904) Л. Андрэева. Анекдатычная сітуацыя будзе на парадоксе: герою ўдаецца стварыць уражанне, але ахвяраваць за гэта прыходзіцца ўласным жыццём і сапраўднай ідэнтычнасцю. Максім Гарэцкі ў гістарычнай навеле “Смачны заяц” (1921) адлюстроўвае збег абставін, у якіх выкрываецца жывёльны страх героя (прыгоннага кухара) за сябе і безуважнасць да лёсу тых, хто знаходзіцца з ім “у адной запрэжцы” (хлопчыка), у бесчалавечных умовах сацыяльнага прыгнёту.

У лірычнай мініяцюры з яе фрагментарнасцю, урыўкавымі разважанымі, апісаннямі пачуццяў лірычнага героя, які часта набліжаны да аўтара, самаідэнтыфікацыя асобы наратара не падаецца спецыяльна як аб'ект пісьменніцкай увагі, але пра яе можна меркаваць па асобных фразах, настроі і ходу думак героя-апавядальніка. Напрыклад, філасофскае асэнсаванне жыццёвых падзей і ўсведамленне сябе ў пэўны момант жыцця ў замалёўцы “Ідуць усе – іду я...” (1919) Гарэцкага даюць чытачу магчы-

масць стварыць уяўленне пра асобу ў момант пошуку самаідэнтыфікацыі. Сугучнай замалёўкай з'яўляецца твор Андрэева “У цягнуку”, лірычны герой якога востра адчувае ілюзорнасць і прывіднасць жыцця, сваю (і ўвогуле чалавечую) непаўнату і недасканаласць. Часам мініяцюра можа набываць публіцыстычныя рысы, што заўважаем у творах “Стогны души” (1913) Гарэцкага, “З апавядання, якое ніколі не будзе скончана” Андрэева. У іх адчуваецца актыўная аўтарская пазіцыя, а самаідэнтыфікацыя персанажа супадае з пісьменніцкай.

Апроч агульных для творчасці Л. Андрэева і М. Гарэцкага жанраў, проза кожнага з іх мае сваю жанравую спецыфіку, што найперш звязана са стылёвым выбарам аўтараў. Вядома, што Максім Гарэцкі належыць да пачынальнікаў багатай традыцыі дакументальна-мастацкай прозы ў беларускай літаратуры. З аднаго боку, імкненне пісьменніка да фактаграфізму стасуецца з агульнай для айчыннай літаратуры накіраванасцю, “*схільнасцю да эмпірыкі, да жыццёвай канкрэтыкі, якія рэалізуюць сябе праз побытавы і сацыяльны пласты*” [5, с. 187]. З другога боку, з'яўленне твораў дакументальнага характару абумовілі асаблівасці таленту пісьменніка, якому “*няма патрэбы нешта маляваць, называць для таго, каб адно выбудаваць выяўленчы рад. Ён з ходу мае справу ўжо не столькі з аб'ектамі, колькі з сэнсамі гэтых аб'ектаў*” [2, с. 26].

Яскравым узорам дакументальна-мастацкай прозы пісьменніка з'яўляюцца “Сібірскія абразкі” (1926–1928) – шматжанравы цыкл твораў, напісаных у форме дзённіка, якія аўтар паспеў апрацаваць у рознай ступені. Але нават у найменш апрацаваных тэкстах добра адчуваецца аўтарская думка, бо ў абразках (як і ў пазнейшых запісах “З запіснай кніжкі 1930 года”) не *як*, а *што* з'яўляецца галоўным аб'ектам пісьменніцкай увагі. У пазначаных творах паміж наратарам і аўтарам сувязь надзвычай цесная, таму самаідэнтыфікацыя персанажа практычна супадае з пісьменніцкай. Кожны іншы герой паўстае пераважна аб'ектам увагі “збоку”: бо для аўтара ён не персанаж твора, а рэальная асоба. У жанравым дыяпазоне цыкла “Сібірскія абразкі” вылучаюцца творы, набліжаныя да апавяданняў (“Малы рызыконт”, “Уцекачы”, “Пад'езд (Раман у дарозе)”, інш.), нарысаў (“Палонны”, “Інтэлігенты”, “Кветкі зла”), лірычнай замалёўкі (“[Максімава зязюля]”), сказа (“[Івашка Палачанін]”), запісак і г.д. Сярод “Сібірскіх абразкоў” жанрава вылучаецца абразок пра Івашку Палачаніна, напісаны ў сказавай манеры. Відавочна, што зварот да фальклорна-дыдактычнай формы звязаны з настроем наратара, а туга па родных мясцінах Івашкі набліжаецца да эмацыянальнага стану пісьменніка падчас вандравання ў Сібір. Аднак твор набывае сваю мастацкую самастойнасць: усведамленне героем уласнай прыналежнасці да родных мясцін, непарыўнай сувязі з “*радзімым Полацкам*” [1, с. 320] прыходзіць занадта позна, бо ён ужо “*радасць сваю на чужых прасторах рассяю*”

[1, с. 320]. У трагічным канфлікце паміж самаідэнтычнасцю асобы і жыццёвымі абставінамі гучыць перасцеражэнне, павучэнне для чытача.

Калі Гарэцкі імкнецца да спасціжэння асобы і яе месца ў свеце праз прызму ўласнага вопыту, то для рускага пісьменніка характэрны іншасказальнасць, эмацыянальна-ацэначны стыль твораў, экспрэсіўнасць і іншыя рысы публіцыстычнай прозы. Адзначаныя рысы сустракаюцца не толькі ў многіх мастацкіх тэкстах Андрэева, але і ў творах мастацкай публіцыстыкі (фельетоны “Качаня” (1901), “Смерць Гулівера” (1911), цыклы твораў “Мае анекдоты”, “Казачкі не зусім для дзяцей”). У іх спрошчанасць і высокая ступень абагуленасці характараў не дазваляюць разглядаць самаідэнтыфікацыю персанажаў, бо перад намі схематычны характар, а не паўнавартасная асоба. Задача пісьменніка – зрабіць відавочнымі загану чалавека і грамадства, якія робяць жыццё карыкатурным, падобным на “лялечную” рэчаіснасць.

Такім чынам, зварот да “малой” апавядальнай формы дае магчымасці для шырокага аналізу варыянтаў самаідэнтыфікацыі асобы ў прозе абраных пісьменнікаў: самаўспрымання, набліжанага да аўтарскага; самаідэнтыфікацыі розных сацыяльных тыпаў праз апісанне псіхалагічнага стану персанажа; вывядзення дамінантных рыс характару героя з выпадковых сустрэч; раскрыцця ўнутранага свету персанажа ў выніку збегу абставін; дыдактычна-павучальнага адлюстравання. Творчасць Максіма Гарэцкага адзначаецца наяўнасцю ў многіх творах асобы апавядальніка з набліжанай да аўтарскай самаідэнтыфікацыяй, а таксама дакументальнай асновай некаторых твораў. Сярод жанрава-стылёвых адметнасцяў прозы рускага аўтара – яе алегарычны, часам прыпавесцыйны характар, экспрэсіўнасць, наяўнасць жанраў мастацкай публіцыстыкі.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4 т. / М.І. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1: Апавяданні 1913–1930. – 446 с.
2. Корань, Л. Дынаміка жанравых структур у беларускай прозе ХХ ст. / Л. Корань // Цукровы пеўнік: літ.-крытыч. арт. – Мінск: Маст. літ., 1996. – С. 5–155.
3. Московкина, И. И. Поэтика прозы Леонида Андреева. Жанровая система и художественный метод : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / И. И. Московкина ; НАН Украины, Ин-т лит.-ры им. Т.Г. Шевченко. – Киев, 1994. – 35 с.
4. Падстаўленка, В. Жанрава-стылёвы аспект гумарыстычна-сатырычных апавяданняў М. Гарэцкага 20-х гадоў ХХ стагоддзя / В. Падстаўленка // Гарэцкія чытанні : Матэрыялы дакладаў і паведамленняў на XI чытанні (да 110-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага). Мінск, 18 лютага 2003 г. / Калектыў аўтараў. – Мінск, 2004. – С. 136–141.
5. Стральцова, В. Аўтабіяграфічная проза / В. Стральцова // Тэрмапілы. Літаратурна-мастацкі і беларусазнаўчы часопіс. – 2000. – № 3. – С. 180–192.
6. Теория литературных жанров : учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / М.Н. Дарвин, Д.М. Магомедова, Н.Д. Тамарченко, В.И. Тюпа; под ред. Н.Д. Тамарченко. – М.: Издательский центр “Академия”, 2011. – 256 с.